

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تطبیق موضوعی ساخت بازیهای رایانه‌ای بر حرمت مجسمه‌سازی و نقاشی

زینب اسماعیلی^۱

---

^۱ - مدرسه علمیه حضرت آمنه علیها السلام zsmaeili@chmail.ir

چکیده

یکی از بحث‌های مهم و کاربردی فقه در عصر حاضر، تطبیق احکام بر موضوعات است. از پرکاربردترین مسائل روز که متوجه مکلفین می‌باشد ساخت بازی‌های رایانه‌ای است. شبهه‌ای که در مورد حکم آن وجود دارد، تطبیق ادله حرمت ساخت مجسمه بر آن می‌باشد؛ این مقاله به بررسی تطبیق حکم حرمت ساخت مجسمه و نقاشی، بر ساخت بازی‌های رایانه‌ای پرداخته است. در این مقاله ابتدا به بررسی معانی واژه‌ها در کلمات لغویین و فقها پرداخته شده است که اختلافاتی در معنای واژگان مورد بحث وجود دارد و بعد از آن به بیان ادله حرمت ساخت مجسمه و نقاشی پرداخته شده است و سپس مناقشاتی که در کلام فقها وجود دارد ذکر می‌گردد و بعد از بیان هر دلیل تطبیق آن دلیل به ساخت بازی‌های رایانه‌ای انجام می‌گیرد. و در بخش پایانی ساخت بازی‌های رایانه‌ای با دستگاه رایانه را مورد بررسی قرار می‌دهد. واصل عملی جاری در این حکم نیز به اجمال بیان شده است.

واژگان کلیدی: مجسمه، نقاشی، بازی‌های رایانه‌ای، تمثال، تصویر

موضوعات محل احکام هستند و چگونگی برداشت از موضوع استنباط حکم را جهت میدهد. یکی از وظایف محققین حوزوی بررسی موضوعات فقهی است که در شرع محدوده آن بیان نشده است، مخصوصاً موضوعات مستحدث که در زندگی مکلفین از آثار فراوانی برخوردار است. یکی از این موضوعات پر کاربرد ساخت بازیهای رایانه ای است که رشد روز افزونی در بین افراد پیدا کرده است، که ممکن است برخی از ادله و روایات حرمت ساخت مجسمه شامل ساخت این نوع بازیها نیز بشود که در این صورت بررسی این موضوع مستحدث و تطبیق حکم بر آن ضرورت پیدا می‌کند. صنعت ساخت بازی های ویدیویی و رایانه ای، در حال حاضر، به گسترده ترین و سودآورترین حرفه ها در صنعت سرگرمی کودکان تبدیل شده است.

بازی های الکترونیکی در عین آن که خود دارای شبکه، سایت های مخصوص و گروه های گفت و گو و صحبت (چت) در اینترنت هستند، به صورت مجموعه ای صوتی و تصویری (برنامه های ویدیویی و تلویزیونی) به دیگر رسانه ها منتقل شده اند.

همچنین به دلیل گسترش فناوری ها، می توان در آینده منتظر امکان بازی با ابزارهای جدیدتر نیز بود. استفاده از بازی های الکترونیکی از طریق تلویزیون، دستگاه های جیبی و رایانه های شخصی، هم اکنون به تلفن همراه، رایانه های جیبی و گیرنده های دیجیتال تلویزیونی نیز کشیده شده است.

محتوای بازی ها به سرعت در حال تغییر است و با کاربردهای گرافیکی و به دلیل جاذبه ای که در آنها نهفته است، روز به روز واقعی تر به نظر رسیده، نظر کودکان و نوجوانان بیشتری را به خود جلب می نمایند.

در این مقاله به بررسی حکم ساخت بازی های رایانه ای پرداخته میشود.

با بررسی های انجام شده تا به حال مقاله یا کتابی در این موضوع یافت نشد.

در مورد حکم ساخت بازی رایانه ای، تنها شبهه ای که بر حرمت آن وجود دارد این است که ادله حرمت ساخت مجسمه و حرمت نقاشی شامل آن بشود؛ به همین دلیل با بیان این ادله و تطبیق آن بر ساخت بازی های رایانه ای، حکم آن مورد بررسی قرار میگیرد. و در پایان حکم اصل عملیه در بحث نیز بیان میشود.

حرمت مجسمه سازی و نقاشی در کلام فقهاء در دو بخش صاحب روح مانند انسان و غیر صاحب روح مثل درخت مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. و چون عمده بحث در قسم اول، و ادله ذکر شده و نقض و ابرام ها در قسم اول میباشد، در این مقاله نیز تنها به بررسی این قسم پرداخته میشود و حکم حرمت ساخت بازی های رایانه ای که برای غیر ذی روح است از آن فهمیده میشود.

مفاهیم

بازی های رایانه ای هر نوع بازی گرافیکی و یا متنی را که به وسیله ی کامپیوتر انجام شود، بازی کامپیوتری گویند. بعد از این تعریف ساده، نخست می بایست تفاوت و مرز میان بازی های کامپیوتری و بازی های ویدئویی مشخص شود.

از نقطه نظر فنی بازی های کامپیوتری، بازی هایی اند که در کامپیوترهای شخصی قابل استفاده اند، از قبیل (PONG) ولی بازی های ویدئویی یک سری بازی هایی اند، که در سیستم هایی قابل اجراست که فقط برای بازی های گرافیکی طراحی شده اند و بر خلاف کامپیوترهای شخصی، قابلیت دیگری ندارند.

به عبارت ساده تر، بازی های ویدئویی بازی های هستند که فقط تحت سیستم های ویدئویی و تلویزیون اجرا می شوند. بازی های کامپیوتری دوبرتویی به خاطر تفاوت های بنیادی موجود در بین این دو اعم از سخت افزاری و نرم افزاری، بازی هایی که در کامپیوتر بازی می شوند دارای خصوصیات متنوع تری نسبت به مشابه ویدئویی خود هستند.

یکی از تفاوت های آن در این است که در کامپیوتر بازیکن دارای یک سری اختیارات کامل و پیشرفته است که با بهره گیری از تمام تجهیزات به زیباتر جلوه کردن بازی کمک می کنند. برای مثال صفحه کلید انتخاب های زیاد و محیط کار بالاتر نسبت به بازی های ویدئویی که تنها دارای زیر مجموعه های مختصر و کلیدهای محدود برای بازی است دارد. اما با این حال این را می بایست پذیرفت که صفحه کلید اختصاصاً برای بازی طراحی نشده است و بازی با آن، مخصوصاً در برخی از بازی ها مانند بازی های جنگی گاهی با مشکل و درد سر برای بازیکن همراه است.

تفاوت دیگر مابین بازی های کامپیوتری و ویدئویی، حساسیت، شفافیت و کیفیت مشاهده ی آنها چه در تلویزیون و چه در مانیتور است.

در واقع کامپیوتر محیط مشاهده و سطح دید را به گونه ای تنظیم کرده است که با بیشترین کیفیت و در عین حال کوچک ترین مانیتور، تصاویر و حرکات واضح تری را به مخاطب ارائه می دهد. و نتیجه ی جالب اینکه اکثر بازی های کامپیوتری غالباً مورد توجه بازیکن های انفرادی و بازی های تک نفری است. در حالیکه بسیاری از بازی های ویدئویی برای بازی های چند نفره طراحی شده اند و بینندگان بی شماری را به پای دستگاه تلویزیون می کشد.

در مقایسه با بازی های ویدئویی علاوه بر اینها، بازی های ویدئویی به طور کلی دارای قدرت محاسبه و اجرای حرکتی کمتر، قابلیت تبدیل و تعیین جزئیات کمتری هستند.

نقش، تصویر، تمثال

در روایات سه تعبیر «نقش»، «تصویر» و «تمثال» ذکر شده است و این سه عنوان موضوع محل بحث میباشند.

در حدیث مناهی آمده است: « وَنَهَى أَنْ يُنْقَشَ شَيْءٌ مِنَ الْحَيَوَانِ عَلَى الْخَاتَمِ »^۱

همچنین تعبیر «تصویر» در برخی از روایات آمده است، از جمله در صحیح ابن مسکان «
يُعَذَّبُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ - مِنْ صَوْرَةِ صُورَةٍ مِنَ الْحَيَوَانِ يُعَذَّبُ حَتَّى يَنْفَخَ فِيهَا وَ لَيْسَ بِنَافِخٍ فِيهَا »^۲ و
همچنین در حدیث معروف که از طریق غیر شیعه نقل شده است «^۳ إِنَّ مِنَ أَشَدِّ النَّاسِ عَذَاباً يَوْمَ
الْقِيَامَةِ الْمُصَوَّرُونَ »^۳

تعبیر و عنوان «تمثال» در برخی از روایات آمده است:

از جمله صحیح محمد بن مسلم قال: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ تَمَائِيلِ الشَّجَرِ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ،
فَقَالَ: «لَبَّاسٌ مَا لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مِنَ الْحَيَوَانِ»^۴

به همین دلیل باید معنا و مفهوم این سه عنوان معلوم شود تا تطبیق بحث بر آن روشن شود.

مفهوم نقش

ظاهر «نقش» در اشیاء غیر مجسم است، و از همین قبیل است نقاشی بر فرش و پستی ها،
همچنین ممکن است نقاشی بر انگشتر و چوب و لوح هر چند به صورت حکاکی باشد، از این
قبیل باشد.^۵

صورت

در الطراز الاول چنین آمده است: « آنچه که ساخته میشود یا نقش میشود، در حالیکه شبیه به
مخلوقات خداوند باشد، حال صاحب روح باشد، یا غیر آن »^۶

در مجمع البحرین آمده است: « صورت هر آن چیزی است که تشبیه به خلق خدا بشود »^۷

^۱ - وسائل الشیعه ج ۱۷ ص ۲۹۷

^۲ - وسائل الشیعه ج ۱۷ ص ۲۹۷

^۳ - المستند احمد بن حنبل ج ۱ ص ۳۷۵

^۴ - وسائل الشیعه ج ۱۷ ص ۲۹۶

^۵ - دراسات فی المكاسب المحرمه ج ۲ ص ۵۴۸

^۶ - الطراز الاول ج ۸ ص ۲۷۰

^۷ - مجمع البحرین ج ۳ ص ۳۶۸

تمثال

در قاموس فقهی چنین آمده است: «آن چیزی که از سنگ تراشیده شده باشد و یا از نحاس و امثال آن ساخت شده باشد و به وسیله آن حکایت از مخلوقی شود»^۱

در کتاب العین گفته است: «تمثیل، تصویر شیء است مثل اینکه به آن شیء نگاه میکنی، و تمثال اسم برای شیء ای که به تصویر در آمده است»^۲

جوهری در صحاح میگوید: «تمثال صورت شیء میباشد»^۳

فرق صورت و تمثال در لغت

ظاهر برخی از تعابیر مثل تعبیر صحاح این است که تمثال و تصویر یکی میباشد. اما تعبیر برخی دیگر مانند کتاب العین این را میفهماند که تمثال برای مواردی است که صورت حجم داشته باشد.

فرق صورت و تمثال در نزد فقهاء

در کلمات فقهاء در فرق بین صورت و تمثال سه احتمال بیان شده است:

احتمال اول: ترادف تمثیل و تصویر

تمثیل و تصویر مترادف میباشند؛ این عبارت در کشف اللثام چنین آمده است «معروف در لغت آن است که بین تمثیل و تصاویر ترادف وجود دارد»^۴

ظاهر کلمات مرحوم امام نیز مرادف بودن این دو لفظ است، ایشان می فرمایند: متبیین از این دو لفظ صورت مجسمه می باشد، چرا که مقتضی إطلاق «مثال» مشابهت «مثال» با ممثل در تمام جهات است، لذا مثال دارای جوانب شش گانه «بالا، پائین، جلو، عقب، راست، و چپ» و ابعاد سه گانه «طول، عرض، و ارتفاع» می باشد. همچنان که «صورت» به معنای شکل و هیئت شیء است، و این معنی جز با مشابهت از تمام جهات تحقق پیدا نمی کند؛ بنابراین صورت همچون مثل دارای

^۱ - قاموس الفقهی ۳۳۶

^۲ - کتاب العین ج ۸ ص ۲۲۹

^۳ - الصحاح ج ۵ ص ۱۸۱۶

^۴ - کشف اللثام ج ۳ ص ۳۰۸

جهات سه گانه و جوانب شش گانه می باشد. البته گاهی تسامح می شود و «صورت» بر نقش بر دیوار گفته میشود.^۱

احتمال دوم: تصویر اعم از تمثیل

احتمال دیگری که در کلام فقهاء آمده است این است که تصویر اعم از تمثیل باشد. از کلمات محقق ایروانی در حاشیه مکاسب استفاده می شود که «صورت» اعم از «تمثال» است؛ چرا که «صورت» شامل مجسم و غیر مجسم می باشد، ولی «مثال» مختص به مجسمه است، ایشان بعد از تقسیم اخبار به سه طائفه می گوید:

لفظ «مثال» و «تمثال» ظاهر در مجسمه است، چرا که مثال حقیقی در صورتی است که یک چیز از تمام جهات و جوانب مثال و همانند دیگری باشد نه آن که فقط از یک طرف مثال برای آن باشد، و این معنا جز در مجسمه تحقق ندارد، که در آن جهات شش گانه تصور می شود. البته گاهی «مثال» بر صورت هم إطلاق می شود، شاهد بر تغایر این دو لفظ تعبیر «تصویر التماثل»^۲ و «رجل صور تماثل»^۳ می باشد.^۴

احتمال سوم: تصویر اخص از تمثیل

احتمال دیگر این است که تصویر اخص من تمثیل است. ظاهر کلمات صاحب جواهر در بحث صلاة آن است که صورت اخص از تمثال است، چرا که صورت اختصاص به مجسمه دارد ولی تمثال شامل مجسمه و نقاشی می شود، ایشان این مطلب را در نقد کلام مطرزی که قائل به اعمیت صورت از تمثال دارند فرموده اند، و ادعای خود را با برخی از روایات تایید کرده اند که در آنها «صورت» بر ذوات الارواح إطلاق شده است^۵

^۱ - المكاسب المحرمه (للامام الخميني) ج ۱ ص ۱۶۸

^۲ - وسائل الشيعه ج ۵ ص ۳۰۳

^۳ - وسائل الشيعه ج ۵ ص ۳۰۵

^۴ - حاشیه المكاسب للایروانی ج ۱ ص ۲۰

^۵ - جواهر الکلام ج ۸ ص ۲۸۲

احتمال چهارم : صورت مباین با تمثال

احتمال دیگر آن است که تمثال ظهور در مجسمه دارد و صورت ظهور در غیر مجسمه دارد^۱
در هر صورت معنای دقیق کلمه تمثال و تصویر را نمی توان از لغت استفاده کرد. البته نسبت به حکم شرعی آن به قدر متیقن حکم میشود.

بیان ادله

به دلیل اینکه استدلال به حرمت مجسمه و نقاشی متفاوت است ، در دو بخش مورد بررسی قرار میگیرد.

ادله حرمت مجسمه سازی اشیاء صاحب روح و تطبیق حرمت ساخت بازی های رایانه ای

دلیل اول : اجماع

در مورد حرمت مجسمه سازی اشیاء صاحب روح ادعای اجماع به دو قسمش شده است .^۲
صاحب جواهر در این مورد میفرماید: هیچ خلافتی در مورد حرمت مجسمه سازی در اشیاء ذی روح نقل نشده است بلکه اجماع - به هر دو قسمش (محصل و منقول) - در اینجا وجود دارد و اجماع منقول در اینجا به حد مستفیض میباشد .^۳

بررسی اجماع در مساله

راجع به ادعای اجماع و عدم خلاف بر حرمت مجسمه سازی که در کلمات هست به نظر می رسد قابل مناقشه باشد؛

مرحوم شیخ طوسی در کتاب تبیان که آخرین کتاب ایشان است طبق گواهی صاحب سرائر^۴، صریحاً فرموده که مجسمه سازی حرام نیست، و فقط مکروه میباشد.^۵ در ذیل آیه «ثم اتخذتم

^۱ - حاشیه مکاسب للیزدی ج ۱ ص ۱۷

^۲ - جامع المقاصد ج ۴ ص ۲۳ ، مجمع الفائدة و البرهان ج ۸ ص ۵۴.

^۳ - جواهر الکلام ج ۲۲ ص ۴۱

^۴ - ابن ادریس در موارد مختلفی به این نکته اشاره کرده است ؛ السرائر ج ۲ ص ۵۴۸ ، ج ۲ ص ۵۷۲ ، ج ۲ ص ۷۰۵ و....

^۵ - التبیان فی تفسیر القرآن ج ۱ ص ۲۳۶-۲۳۷

العجل من بعده و انتم ظالمون» - گوساله ای که سامری ساخت، مجسمه‌سازی بود - مرحوم شیخ طوسی می‌فرماید: ظلم این مردم این بود که مجسمه‌ی این گوساله را خدا دانستند و گرنه صرف ساختن مجسمه گوساله که حرام نبوده و ظلم نیست. بعد می‌گوید اینکه در روایت آمده است: «لعن الله المصوّرين» مراد از مصوّر، مجسمه ساز نیست. مراد از مصوّر کسی است که خدا را جسم بداند.^۱

مرحوم طبرسی صاحب مجمع البیان هم در کتاب مجمع البیان همین مطلب را فرمود است.^۲ با وجود مخالفت این چنین افرادی که یکی از آنها شیخ الطائفه است نمیتوان ادعا کرد مخالفی در مساله وجود ندارد.

تطبیق حکم ساخت بازی رایانه ای

بر فرض ثبوت اجماع در مساله، نمی‌توان با تمسک به اجماع، حرمت ساخت بازی رایانه ای را اثبات کرد؛ زیرا همانطور که اصولیون در علم اصول بیان کرده‌اند، اجماع دلیل لبی است و از دلیل‌های لبی نمیتوان اطلاق‌گیری کرد و باید به مقدار یقینی آن و مقداری که در آن عمل شده است، اکتفاء کرد.^۳ زیرا فرض این است که نسبت به مازاد از قدر متیقن، دارای اجمال میباشد نمیتوان به آن تمسک کرد، همانطور که اگر دلیل لفظی نسبت به فردی مجمل باشد، نمیتوان به دلیل لفظی نسبت به آن فرد تمسک کرد.

در این جا نیز بازی یارانه ای مقدار مازاد از قدر متیقن میباشد و اجماع نسبت به آن اجمال دارد، به همین دلیل شامل آن نمیشود.

^۱ - التبیان فی تفسیر القرآن ج ۱ ص ۲۳۶-۲۳۷

^۲ - تفسیر مجمع البیان ج ۱ ص ۲۱۲

^۳ - بحوث فی الاصول (اصفهان محمد حسین) ج ۳ ص ۱۶۲

دلیل دوم بر حرمت ساخت مجسمه و تطبیق آن : روایات

روایت اول

اولین روایت صحیح محمد بن مسلم هست: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ تَمَائِيلِ الشَّجَرِ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ فَقَالَ لَا بَأْسَ مَا لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مِنَ الْحَيَوَانِ^۱.

سند این روایت صحیح میباشد . زیرا تمام راویان آن امامی ثقة می‌باشند.^۲

تقریب استدلال به صحیح محمد بن مسلم

برای حرمت مجسمه سازی به مفهوم این روایت تمسک شده است ؛ زیرا در روایت آمده است که « تا زمانیکه تمثالی از حیوان نباشد ، اشکالی ندارد» که مفهوم آن این است که اگر تمثالی از حیوان باشد دارای اشکال است. که اطلاق این عبارت که «اشکال دارد» شامل ساخت و نگه داری مجسمه میشود.

اشکالات بر صحیح محمد بن مسلم

اشکال اول

سوال در این روایت مجمل است و معلوم نیست که سوال آیا از لعب به تمائیل شجر و شمس و قمر است یا سوال از نگه داری تمائیل میباشد و یا تزئین خانه ها مورد نظر سائل است و یا اینکه ساخت تمائیل از حضرت سوال شده است . بنابراین بعد از اجمال در سوال جواب نیز مجمل میشود.^۳ بلکه ممکن است حتی فرض شود که احتمال ساخت تمائیل در سوال نباشد ، زیرا

^۱ - وسائل الشیعه ج ۱۷ ص ۲۹۶

^۲ - سند این روایت در وسائل الشیعه این گونه آمده است : « احمد بن ابی عبدالله عن ایبه عن حماد بن عیسی عن حریر عن محمد بن مسلم قال ... »

^۳ - المکاسب المهرمه (للامام الخميني) ج ۱ ص ۲۶۲

زمانیکه سوال از تماثل میشود، فرض بر این است که این تماثل موجود است، و سوال از این نیست که حکم ایجاد این تماثل چگونه است.^۱

جواب اول از اشکال اول

اگر در اینجا گفته شود که اجمال در سوال مشکلی ایجاد نمیکند، زیرا سوال یا از حکم ساخت تماثل است یا از حکم نگهداری تماثل؛ اگر سوال از حکم ساخت تماثل باشد، در این صورت با دلالت مطابقی حکم به حرمت ساخت تماثل حیوان میشود. و یا اینکه سوال از نگهداری تماثل میباشد که در این صورت به طریق اولی حکم به حرمت ساخت میشود، زیرا معنا ندارد که گفته شود، نگهداری تماثل حرام است، اما ساخت آن جایز میباشد؛ بنابراین حرمت ساخت یا به دلالت مطابقی فهمیده میشود یا به دلالت التزامی. در جواب از این اشکال گفته میشود که اگر قصد سوال کننده، نگهداری تماثل باشد در این صورت، قرینه واضح وجود دارد که نهی، نهی کراهتی میباشد.^۲

روایت بر جواز نگه داری مجسمه

در روایت صحیح السنن از محمد مسلم چنین وارد شده است که از امام علیه السلام در مورد وجود تماثل در خانه سوال کردم؟ امام در پاسخ فرمودند اشکالی ندارد اگر در طرف راست یا چپ یا پشت سر یا زیر پاهایت باشد، اما اگر در مقابل قبله بود پارچه ای بر روی آن ببنداز^۳

این روایت نگهداری از تماثل را جایز میداند؛ بنابراین اگر در روایت اول سوال در مورد نگهداری تماثل باشد، برای حل تعارض بدوی، نهی حمل بر کراهت میشود.

^۱ - المکاسب الحرمه (للامام الخميني) ج ۱ ص ۲۶۳

^۲ - ارشاد الطالب ج ۱ ص ۱۲۲

^۳ - وسائل الشيعه ج ۵ ص ۱۹۱

جواب دوم از اشکال اول

ممکن است در اینجا گفته شود ، اجمال در سوال خلل به حرمت ساخت تمثال وارد نمیکند ؛ زیرا با اینکه سوال مجمل است اما جواب امام علیه السلام مطلق میباشد . زیرا تفصیلی بین ساخت و نگه داری تمثال نداده اند و عدم ذکر متعلق حکم ، دلیل بر جریان حکم در هر دو قسم ساخت و نگه داری میباشد. به عنوان مثال اگر مکلفی از مرجع خود بپرسد حکم اکرام زید چیست ؟ بدون اینکه مشخص کند ، مراد زید عالم است یا زید جاهل ، و فقیه بدون اینکه تفصیل بدهد ، بگوید ، اکرامش واجب است ، در این صورت هم اکرام زید عالم واجب است هم اکرام زید جاهل . در روایت صحیحہ محمد بن مسلم نیز هم ساخت مجسمه حرام میشود ، و هم نگه داری آن. اما چون نسبت به نگه داری آن دلیل بر جواز وجود دارد ، حمل بر کراهت میشود اما حرمت ساخت همچنان باقی میماند.

پاسخ به سوال

در جواب از این اشکال چنین میتوان گفت که ، در مواردی حذف متعلق افاده عموم میدهد که سوال برای امام علیه السلام نیز مجمل باشد ، در این صورت با ترک کردن تفصیل بین موارد (ترک استتصال) به تمام موارد پاسخ میدهند ؛ اما در این روایت معلوم نیست که سوال برای امام مجمل باشد ، شاید سوال برای امام علیه السلام واضح بوده باشد ، و شاید محمد بن مسلم در هنگام سوال واضح مورد سوال را به امام بیان فرمودند ولی به هر دلیلی الان سوال به دست ما نرسیده است . همانطور که در مورد مثالی که ذکر شد ، اگر سوال برای فقیه مجمل باشد ، و بدون تفصیل دادن جواب بدهد ، شامل زید عالم و جاهل میشود ، اما اگر سوال برای فقیه واضح باشد ، در این صورت نمیتوان با ترک استتصال ، حکم را شامل همه موارد دانست .

اشکال دوم

در روایت آمده است که « تمثال شجر لا باس به ما لم یکن شیئا من الحيوان » ، و تقریب استدلال به مفهوم این کلام بود ، که مفهوم آن میشود « ان كان التمثال شیئا من الحيوان فیه باس » ؛ اما آیا تعبیر « فیه باس » ظهور در حرمت دارد ، مورد اشکال و مناقشه میباشد؛ زیرا استعمال « فیه باس » در کراهت امری شایع می‌باشد.^۱

جواب از اشکال دوم

هر چند در معنای « فیه باس » اختلاف میباشد ، اما به نظر میرسد که به لحاظ فهم عرفی، ظهور در حرمت دارد . همانطور که بسیاری از فقهاء قائل به آن شده اند.^۲ بنابراین عمده اشکال بر این روایت ، اشکال اول میباشد .

بعد از صرف نظر از اشکالات در روایت ، چون بسیاری از فقهاء به این روایت تمسک کرده اند و برخی مانند شیخ انصاری این روایت را ظاهرترین ادله برای اثبات حرمت مجسمه سازی میدانند ، به تطبیق این روایت بر ساخت بازی ها رایانه ای پرداخته میشود.

در این روایت آنچه مورد نهی قرار گرفته است - طبق نظر مستدلین به حرمت - ساخت تمثال حیوانات است . همانطور که در بحث مفاهیم بیان شد ، در معنای تمثال اختلاف است ، برخی آن را به تصویر معنا کرده اند^۳ ، برخی آن را اخص از تمثیل میدانستند ، برخی اعم و برخی مباین با تصویر میدانستند .

اگر تمثال به معنای مجسمه باشد در این صورت حرمت ساخت مجسمه شامل ، ساخت بازی های رایانه ای نمیشود ، زیرا بازی ها رایانه ای نوعی تحرک سازی طرح ها و نقاشی هاست و تا به

^۱ - المکاسب الحرمه (للامام الخميني) ج ۱ ص ۲۶۳

^۲ - مستند الشیعه فی احکام الشریعة ج ۱۶ ص ۷۵. مستمسک العروة الوثقی ج ۱۴ ص ۶۸

^۳ - کشف اللتام ج ۳ ص ۳۰۸

حال از مجسمه و اشکال حجم دار استفاده نشده است . به همین دلیل روایت شامل آن نمیشود و حرام نمیباشد.

اما اگر تمثال به معنای تصویر باشد یا اعم از تصویر باشد و تصویر نیز شامل نقاشی و غیر آن بشود ، در این صورت باید بررسی کرد که آیا روایت بالا شامل حرمت نقاشی میشود یا خیر ؟

بررسی صحیحہ محمد بن مسلم در مورد حرمت نقاشی

برخی از اعاضم در مورد این روایت فرموده اند که روایت شامل حرمت نقاشی نیز میشود . استدلالی که بر حرمت نقاشی از این روایت بیان شده است این است که ، در روایت آمده است ، « تماثیل الشجر و الشمس و القمر » و در آن زمان ساخت مجسمه درخت و ماه و خورشید متعارف نبوده است . و این قرینه میشود که مراد از تماثیل ، نقاشی این اشیاء میباشد.^۱

اما در پاسخ به این استدلال چنین گفته میشود چه کسی گفته است که ساخت مجسمه های ماه و خورشید در آن زمان متعارف نبوده است ؟ بلکه در تاریخ وجود دارد که مجسمه های کوچکی از ماه و خورشید می ساختند و در منازل خود نگه داری میکردند.

اینکه گفته شود روایت مطلق است و تمثال شامل نقاشی هم میشود ؛ در جواب باید گفت علاوه بر اینکه معنای لغوی تمثال شامل نقاشی نمیشود ، اطلاق نیز در روایت وجود ندارد . زیرا اطلاق در جهت مستثنی منه یعنی تماثیل شجر و شمس و قمر وجود دارد اما در جهت مستثنی یعنی تماثیل صاحب روح در مقام بیان نمیباشد به همین دلیل اطلاق در کلام وجود ندارد .^۲

به نظر میرسد این که گفته شود این روایت شامل حرمت نقاشی نیز بشود ، کلام صحیحی نمیباشد .

^۱ - کتاب المکاسب (للشیخ) ج ۱ ص ۱۸۵

^۲ - المکاسب المهرمه (للامام الخمینی) ج ۱ ص ۲۶۲

تطبیق حکم بر ساخت بازی رایانه ای

بعد از اینکه ثابت شد نقاشی حرام نمیباشد و از طرفی ، همانطور که گذشت ساخت بازی رایانه ای با تحرک طرح و نقاشی است، بنابر این در اینجا نیز نمیتوان حکم به حرمت ساخت بازی های رایانه ای کرد.

اگر شک در مساله هم وجود داشته باشد در این موارد ، چون شک در اصل تکلیف میباشد ، اصل برائت جاری میشود.

روایات دسته دوم بر حرمت مجسمه و نقاشی

دومین دسته از روایات که اکثر فقهاء مضمون آن را قبول دارند ، روایاتی است که مفادش این است که « من صور صورة کلفه الله يوم القيامة ان ینفخ فیها و لیس ینفخ »^۱

این روایت با متن های مختلفی نقل شده است . در صحیح ابن مسکان چنین آمده است : « قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ ثَلَاثَةٌ يُعَذَّبُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ - مَنْ صَوَّرَ صُورَةً مِنَ الْحَيَّوَانِ يُعَذَّبُ حَتَّى يَنْفُخَ فِيهَا وَ لَيْسَ بِنَافِخٍ فِيهَا »^۲

و روایات فراوانی که در اینجا آمده است و به حد تواتر میرسد به همین دلیل نیاز به بررسی سند وجود ندارد .

معنای این روایات این است که « در روز قیامت مجسمه (و یا نقاشی) را میآورند و به این شخص که این را ساخت میگویند ، در این چیزی که ساختی ، روح بدم ، و چون او خدا نیست نمیتواند « و ظهور این روایات در این است که شخص دچار عذاب میشود و زمانیکه در روایات نسبت به عملی وعده عذاب داده باشند ، در این صورت حکم به حرمت آن عمل میشود.

^۱ - وسائل الشیعه ج ۱۷ ص ۲۹۷

^۲ - وسائل الشیعه ج ۱۷ ص ۲۹۷

برخی فقهای بزرگ در مورد دلالت این روایت فرموده اند ، دلالت بر حرمت نقاشی موجودات زنده هم می‌کند.^۱

اشکال بر شمول این دسته از روایات بر نقاشی

ظاهر امر به « نفخ » این است که همه جنبه های حیوانیت در این شیء آماده است و همه جنبه ها ساخته شده است و تنها « نفخ » روح باقی مانده است ؛ و آنگاه به این شخص گفته میشود که « در این شیء بدم » و این شخص نیز نمیتواند انجام دهد و عذاب میشود . پس این دسته از روایات شامل نقاشی نمیشود.^۲

ممکن است گفته شود این روایات شامل نقاشی نیز میشود با این توجیه که در نقاشی نیز ابتدا شخص کاغذ و نقش را تبدیل به مجسمه کند و بعد روح را در آن بدمد^۳ ، که این کلام خلاف ظاهر روایت است ؛ زیرا همانطور که بیان شد ظاهر روایت این است که همه جنبه های حیوان آماده است و تنها به « نفخ » روح نیاز دارد.

توجیه برخی از فقها به این صورت است که این نقاشی بر روی کاغذ یا قالی خود دارای جرم است و زمانیکه امر به « نفخ » میشود ، در واقع امر به « نفخ » به یک شیء دارای جرم میشود که مانند مجسمه است ؛ هر چند جرم این نقاشی کمتر از جرم مجسمه باشد^۴

جواب توجیه ذکر شده نیز این است که ، این کلام عرفی نیست ، زیرا نقش روی فرش از نظر عرف جرم ندارد. و « نفخ » در این نقاشی نیست ، بلکه « نفخ » خود فرش است . و لذا به نظر می رسد این روایات دلالت بر حرمت نقاشی موجودات زنده نمی‌کند.

^۱ - المکاسب ج ۱ ص ۱۸۴

^۲ - دراسات فی المکاسب المحرمه ج ۲ ص ۵۸۰

^۳ - المکاسب (لشیخ) ج ۱ ص ۱۸۴

^۴ - المکاسب (لشیخ) ج ۱ ص ۱۸۴

تطبیق حکم بر ساخت بازی های رایانه ای

با توجه به مطالبی که بیان شد اگر این دسته از روایات مختص به ساخت مجسمه باشد در این صورت ساخت بازیها، حرام نمیباشد. زیرا بازی های ساخته شده دارای حجم نبوده و امر به نفخ در آنها معنا ندارد. به دلیل اینکه بازیهای رایانه ای به طور معمول با طرح و نقاشی ساخته میشوند

بله اگر از این دسته از روایات استفاده شود که کشیدن نقاشی نیز حرام است، ساخت این بازیها نیز حرام میشود؛ چون از مصادیق آن میباشد.

ساخت بازیها با رایانه

اگر حکم به حرمت بازیهای رایانه ای توسط اشخاص شود، ساخت بازی با دستگاه رایانه چه حکمی دارد؟

در اینکه اگر دستگاه کاری را انجام دهد آیا حکم حرمت باقی است یا خیر؟ دو قول در مساله وجود دارد.

در ساخت مجسمه برخی از علما گفته اند اگر چه حکم به حرمت ساخت مجسمه میشود، اما ساخت آن توسط دستگاه اشکالی ندارد؛ زیرا ظاهر ادله این است که حرمت تعلق به مجسمه ای تعلق میگیرد که با دست ساخته شده باشد، اما اگر با دستگاه ساخته شده باشد، صدق نمیکند این فرد آن را ساخته است.^۱

اما در مقابل عده ای از فقها فرموده اند که این فعل مستند به شخصی میباشد که دکمه را میزند؛ عرف در این موارد فعل را به شخص نسبت میدهد.

---

^۱ - المكاسب المهرمه (للامام الخميني) ج ۱ ص ۲۷۰

حال با توجه به این بیانات اگر گفته شود ساخت بازی های رایانه ای که به توسط دست طراحی میشود، اشکال دارد، اما با توجه به قول اول که ادله را منصرف از ساخت با دستگاه میداند، میتوان حکم به جواز بازی های رایانه ای به توسط کامپیوتر، بدون استفاده از دستگاه کرد.

اصل عملیه

اگر ادله در این زمینه کافی نباشد و شک در حکم ساخت بازی های رایانه ای باشد، چون شک در اصل تکلیف میباشد، مجرای اصل برائت است و حکم به جواز ساخت میشود.

نتیجه گیری

با توجه به ادله بیان شده و بررسی آنها نتیجه گرفته میشود که ادله شامل ساخت بازی های رایانه نمیشود و حکم به جواز آن باید کرد. تنها در صورتی که گفته شود، ادله مذکور شامل نقاشی نیز میشود، و حکم حرمت در نقاشی اشیاء صاحب روح داده شود و همچنین، در صورتی که با دست خود سازنده طراحی و نقاشی انجام بگیرد حکم به حرمت آن میشود.

منابع

- اردبیلی ، احمد بن محمد ، مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الازدهان ، آقامجتبی عراقی _
علی پناه اشتهاودی ، قم : چاپ اول ، ۱۴۰۳ق
- اصفہانی ، محمد بن حسن ، كشف اللثام و الابهام عن القواعد الاحکام ، گروه پژوهش دفتر
انتشارات اسلامی ، قم : دفتر انتشارات اسلامی ، چاپ اول ، ۱۴۱۶ق
- اصفہانی ، محمد حسین ، بحوث فی الاصول ، قم : دفتر انتشارات اسلامی ، چاپ دوم ، ۱۴۱۶ق
- ایروانی علی بن عبد الحسین نجفی ، حاشیه المکاسب ، تهران : وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ،
چاپ اول ، ۱۴۰۶ق
- تبریزی ، جواد بن علی ، ارشاد الطالب الی التعلیق علی المکاسب ، قم : موسسه اسماعیلیان ،
چاپ سوم ، ۱۴۱۶ق
- جوهری ، اسماعیل بن حماد ، الصحاح ، احمد عبدالغفور عطار، بیروت : دار العلم للملایین ، چاپ
اول ، ۱۴۱۰ق
- حر عاملی ، محمد بن حسن ، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه ، موسسه آل
البيت ، قم : موسسه آل البيت ، چاپ اول ، ۱۴۰۹ ق
- حکیم ، سید محسن طباطبایی ، مستمسک العروة الوثقی ، قم : موسسه دار التفسیر ، چاپ اول ،
۱۴۱۶ق
- حلی ، ابن ادريس ، محمد بن ابو منصور ، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی ، قم : دفتر انتشارات
اسلامی ، چاپ دوم ، ۱۴۱۰ق

- خمینی ، سید روح الله موسوی ، المكاسب المحرمه ، گروه پژوهش موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، قم : موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
- دزفولی ، مرتضی بن محمد امین ، کتاب المكاسب ، گروه پژوهش در کنگره ، قم : کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری ، چاپ اول ریال ۱۴۱۵ق
- سعدی ابوحیب ، القاموس الفقہی لغة و اصطلاحا ، دمشق : دارالفکر ، چاپ دوم ، ۱۴۰۸ ق
- سید علی خان بن احمد ، الطراز الاول و الكنز لما علیه من لغة العرب المعول ، موسسه آل البيت لاحیاء التراث ، مشهد : موسسه آل البيت لاحیاء التراث ، چاپ اول ، ۱۳۸۴ ش
- طبرسی ، فضل بن حسن ، مجمع البیان فی تفسیر القرآن ، تهران : انتشارات ناصر خسرو ، چاپ سوم ، ۱۳۷۲ش
- طریحی ، فخر الدین بن محمد ، مجمع البحرین ، حسینی اشکوری ، تهران : مرتضوی ، چاپ سوم ، ۱۳۷۵ ش
- طوسی ، محمد بن حسن ، التبیان فی تفسیر القرآن ، احمد قیصر عاملی ، بیروت : دارالاحیاء التراث العربی ، بی چا ، بی تا
- عاملی ، کرکی ، علی بن حسین ، جامع المقاصد فی شرح القواعد ، گروه پژوهش موسسه آل البيت علیهم السلام ، قم ، چاپ دوم ، ۱۴۱۴ق
- فراهیدی ، خلیل بن احمد ، کتاب العین ، قم : نشرت هجرت ، چاپ دوم ، ۱۴۰۹ق
- نجف آبادی ، حسین علی منتظری ، دراسات فی المكاسب المحرمه ، قم ، نشر تفکر ، چاپ اول ، ۱۴۱۵ق
- نجفی ، محمد حسن ، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام ، عباس قوچانی _ علی آخوندی ، بیروت : دار الاحیاء التراث العربی ، چاپ هفتم ، ۱۴۰۴ق

نراقی ، مولی احمد بن محمد مهدی ، مستند الشیعه فی احکام الشریعه ، گروه پژوهش موسسه آل
البییت ، قم : موسسه آل البییت ، چاپ اول ، ۱۴۱۵ق

یزدی ، سید محمد کاظم طباطبائی ، حاشیه المکاسب ، قم : موسسه اسماعیلیان ، چاپ دوم ،
۱۴۲۱ق